

VARGA JENŐ, A PSZICHOANALÍZIS, A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉS A SZTÁLINIZMUS*

Christfried Tögel

Amikor 1992-ben először olvastam Freud és Ferenczi akkor még publikálatlan levelezését, feltűnt nekem többek között az a levél, amelyben Ferenczi a Magyar Tanácsköztársaság első napjairól számolt be. A levél négy nappal a kommunista hatalomátvétel után íródott, és az események érdekes látásmódját nyújtja:

„Az itteni – látszólag teljes nyugalomban lejátszódott – folyamatok pszichikai hatásairól csak azt mondhatom, hogy lenyűgözőek voltak, és azok is. A háború és az első forradalom izgalmait nem lehet ezekhez hasonlítani. Az oly jelentős, mélyen gyökerező libidómegszállás áthelyezése, ahogy azt most megkövetelik, hallatlan követelmények elé állítja az eddigi vagyonos osztály alkalmazkodóképességét; hiszen magam is ehhez az osztályhoz kezdtem tartozni, és tehetős szülők gyermeke lévén, tulajdonképpen mindig is ehhez tartoztam. A forradalom első napja spekulációkkal telt el; a mélyebb hatás csak a második-harmadik és a negyedik napon mutatkozott meg. Nem kevésbé élezi a belső [helyzetet] az a fenyegetés, hogy Magyarország meg nem szállt részét *minden* élelmiszertől elzárják. Csekély vagyonom ipari részvényekből és bankbetétből állt; az előbbieket el fogom veszíteni, az utóbbit (kb. húszszret) havi kétezres részletekben fogják kifizetni. Biztos pontként megmarad az állásom a munkások betegbiztosítójánál, amelyről – mint tudja – mindig le akartam mondani. Az ügyfelek teljesen elveszítették fizetőképességüket, de egyesek továbbra is meg akarnak fizetni engem. Úgy hallom, nekünk, „szellemi munkásoknak” az állam évi tizenkétszer 1800 koronát akar fizetni, de ennek fejében rendelkezni akarunk munkaerőnkkel. (A $\Psi\alpha$ Egyesület egyik tagja, Dr. V. pénzügyi népbiztos.) – Néhány napon belül el akarom hagyni mostani lakásomat, és a feleségemhez akarok költözni. A családja tulajdonát képező házat, mint minden házat, „szocializálják”, vagyis nem fizetnek többé lakbért. Egy bizottság fog rendelkezni a lakáelosztásokról.

* A pszichoanalízis története 12. szimpóziumán Tübingenben, 1999. január 23-án megtartott előadás szövege.

Azt hallom, hogy igen erősen rekvirálják az élelmiszereket, de az aranyat, ezüstöt, ékszeret és pénzt is. – Abból a szempontból is visszatértünk az ósállapothoz, hogy szinte minden bűncselekményt halállal büntetnek.

Ma sokkal nyugodtabbnak, vagyis megfontoltnak érzem magam; sőt arról kezdek gondolkodni, mi lesz a helyzete a $\Psi\alpha$ -nak az új érában. Természetesen a legújabb vezetők is rendkívül barátságtalanok, de talán a modernitásukat vélik bizonyítani, amikor, amint hallom, támogatni akarnak minket. Természetesen szigorúan a tudományosság-ra kell korlátozódunk, hiszen a diktatúra cenzúrája nagyon szigorú. – Tóni a végén el fogja érni a célját, hogy $\Psi\alpha$ legyen. Mert hogy a gyárat („előmunkásként”) megtarthatja-e, még kérdéses. – Sógorom (G[zizella] fivére), aki magas rangú bíró (törvényszéki főtanácsos), valószínűleg elveszíti állását. Az egyetem jogi fakultását felosztatták, mivel mostantól nincsenek perek. Mindent az állam adminisztrál, először rendeletek útján.

Új háborúra készülnek a csehek, a szerbek és a románok ellen. Két, angol legénységű dunai monitort elfogtak, a francia helyőrséget letartóztatták. Az új hadsereg tiszta proletársereg lesz, a polgárság kizárva.

Minden attól függ, hogyan halad előre a kommunizmus külföldön, és milyen hamar jönnek segítségünkre az oroszok.”¹

Engem természetesen az érdekelt különösen, kit takar a „Dr. V.”, hiszen számomra rendkívül fontos információnak tűnt, hogy a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület egyik tagja a Magyar Tanácsköztársaság idején Kun Béla kormányában népbiztosi posztot töltött be, mégpedig a pénzügyi, majd a szociális termelési népbiztos posztját. Ugyanis egy csapásra világossá lett számomra, hogyan nevezhette ki Ferenczit Kunfi Zsigmond, a közoktatási népbiztos négy nappal a Tanácsköztársaság kezdete után rendes egyetemi tanárrá,² holott az orvosi fakultás tanácsa éppenséggel egyhangúlag elvetette Ferenczi meghívását.³ A nevezett Dr. V. egyszerűen megkérhette erre a szíves-ségre népbiztoskollégáját.

Kutatásaim során rémlett valami, hogy Jürgen Kuczinski⁴ többször mesélt nekem igen tisztelt tanáráról és barátjáról, Jevgenyij Vargáról (vagyis Varga Jenőről). Azt is tudtam, hogy Varga magyar származású volt, és szerepet játszott a Tanácsköztársaság idején. Igen hamar kiderült, hogy a „Dr. V.” valóban Varga Jenőt jelöli. A Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület értesítője szerint Varga 1918. március 17-től tagja volt a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületnek, és 1919. március 21-én pénzügyi népbiztos és a Magyar Tanácsköztársaság Népgazdasági Tanácsának elnöke lett. Ferenczi időközben megjelen-

¹ Sándor Ferenczi–Sigmund Freud, 1919. március 25. 798 Fer, in: Sigmund Freud – Sándor Ferenczi *Briefwechsel*, Bd. II/2. Wien, Böhlau, 1996, 217.

² A Tanácsköztársaság bukása után minden kinevezést semmisnek nyilvánítottak, és Ferenczi 1919. augusztus 2-án ismét elvesztette professzori állását, vö. Harmat, 1994, 101.

³ Harmat, 1994, 95–96.

⁴ Német (NDK) marxista közgazdász és gazdaságtörténész; az NDK Tudományos Akadémiájának tagja és a berlini Humboldt Egyetem professzora volt. (*A szerk.*)

tett levelében a kiadók lábjegyzetben megjegyzik, hogy a „Dr. V.” Varjas Sándort takarja,⁵ ez azonban nem helytálló.

Igyekeztem hát többet megtudni Vargáról. Miféle ember volt, és hogyan zajlott tudományos és politikai karrierje.

Varga Jenő 1879. november 6-án született egy zsidó tanító fiaként Nagytényben. Már 19 évesen bejelentette rabbijának, hogy kilép a zsidó hitközségből,⁶ de Freudhoz hasonlóan egész életében a zsidóság elkötelezettje maradt. Még 1947-ben is szemére vetették Moszkvában, hogy intézetében zsidó kollektívát gyűjtött maga köré.⁷ Gimnáziumi tanulmányai után 1902-ben a budapesti egyetemre iratkozott be. Történelmet, közgazdaságtant és filozófiát tanult, egy időben Berlinben és Párizsban is. Még tanulmányai idején, 1906-ban tagja lett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak, és ettől fogva rendszeresen publikált a Népszavában, de Karl Kautsky *Neue Zeit*jében is. 1907-ben a kanti antinómiákról írt dolgozatával doktorált filozófiából.⁸ A budapesti egyetemen a neves filozófus, Alexander Bernát volt egyik tanára. Mivel Varga Alexander tanítványainak szűkebb köréhez tartozott, megkérték, írjon tanulmányt az Alexander 60. születésnapjára 1910-ben megjelentetett ünnepi kötetbe. Alexander Bernát édesapja volt a pszichoanalitikus Alexander Ferencnek, aki később Berlinbe került, majd az Egyesült Államokban a pszichoanalízis első professzora lett, és megalapította a chicagói Pszichoanalitikus Egyesületet. Itt, Alexander Bernát körében bukkanunk rá először Varga és a pszichoanalízis találkozására.⁹

1912 és 1914 között Varga középiskolában tanított, és ebben az időszakban vette feleségül Charlotte Gruent. A házasságból két gyermek született: András, aki a második világháborúban elesett, és Mária, aki később biológus lett, s ma Moszkvában él.¹⁰ 1918 novemberében Vargát a budapesti egyetem tanárává nevezték ki. Ugyancsak 1918-ban lépett be a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületbe.¹¹

Amint már említettük, Varga 1919. március 21-én pénzügyi népbiztos és a Népgazdasági Tanács elnöke lett Kun Béla kormányában.¹² 1919 végén, a Ta-

⁵ Sigmund Freud–Sándor Ferenczi, *Briefwechsel*, Bd. II/2, Wien, Böhlau, 1996, 218.

⁶ Duda, 1994, 251.

⁷ Duda, 1994, 251.

⁸ Duda, 1994, 32.

⁹ Alexander Bernát még idős korában is írt egy tanulmányt az *Almanach* számára Spinoza és a pszichoanalízis címmel, lásd Alexander, 1928.

¹⁰ Maria Varga–Christfried Tögel, 1999. január 24.

¹¹ Korrespondenzblatt der IPV, *IZP*, 5 (1919), 59. Cím: Prof. Dr. J. Varga, Budapest VIII., Sándor tér 4.

¹² Varga később Moszkvában ismét összefutott Kunnal. Az 1937 kora tavaszán, a nagy tisztogatási akció idején véletlenül létrejött találkozás során Kun megkérdezte Vargát: „Hogy megy Önnek?” (Hogy él Ön?). Varga így felelt: „Egyelőre szabadon.” Kun túlzottnak találta ezt a borúlátást, ám kevéssel később őt magát tartóztatták le, és a börtönben halt meg, vö. Duda, 1994, 133. Vargáról vastag kötetnyi feljelentésanyagot gyűjtött a GPU, vö. Duda, 1994, 146. és 381.

nácsköztársaság bukása után Magyarországon halálra ítélték Vargát. Ausztriába menekült, ahol először Karlstein kastélyába internálták. Ott írta meg *A gazdaságpolitika problémái a proletárdiktatúra idején* című munkáját.

Am hamarosan szabadon engedték Vargát, aki ezután Bécsbe ment. Írt Freudnak, és találkozót kért tőle. Freud 1920. február 20-ára hívta meg a Berggasséba.¹³ Freud információi a Tanácsköztársaság hónapjairól szemmel láthatóan nem voltak feltétlenül jóindulatúak, hiszen ezekkel a szavakkal fogadta Vargát: „No, vérszomjasnak éppen nem látszik!”¹⁴ E beszélgetés során Varga nyilvánvalóan engedélyt kért arra, hogy részt vehessen a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület ülésén. Megkapta az engedélyt, és lányának adatai szerint hetente részt vett egy magánszemináriumon Freud lakásában. A dokumentumok szerint 1920 februárja és júniusa között a bécsi egyesület hat ülésén vett részt.¹⁵

Ezek közül az első 1920. február 22-én zajlott le. Hermann Nunberg referált „a libidókonfliktus lezajlásáról a szkizofréniában”. Varga ekkor még nem vett részt a vitában.¹⁶ Figyelemre méltó, hogy ez az este az orvostanhallgató Wilhelm Reich számára is az első olyan ülése volt a Bécsi Pszichoanalitikai Egyesületnek, amelyen részt vett. Az ülésről szerzett benyomását Reich később így írta le:

„A pszichoanalitikai egyesület olyan emberek gyülekezetének hatott, akiknek együtt kell harcolniuk az ellenséges világ ellen. Szép volt. Meg kellett becsülni ez effajta tudományt.”¹⁷

Hasonlóan érezhetett Varga Jenő is, hiszen kommunistaként könnyen azonosulhatott egy olyan csoporttal, amellyel egy ellenséges világ áll szemben. Egyébként az azonosulás témájáról referált az Egyesület következő ülésén, március 7-én Paul Schilder. A vita során Varga megjegyezte, hogy bizonyos pontokon egybefolyt a projekció és az identifikáció.¹⁸

Van abban bizonyos tragikum, hogy a következő vitaestet,¹⁹ amelyen Varga is tevékenyen részt vett, „a kisebbségi mániák és a nagyvárosi hóbort problémái” témájának szentelték. Később még látni fogjuk, hogy Varga számára egyáltalán nem volt problémamentes Sztálinhoz fűződő viszonya, és biztonsággal állíthatjuk, hogy messzemenően átlátott a diktatúrán.

¹³ Vö. Sigmund Freud – Sándor Ferenczi, 1920. március 4. Varga megsemmisítette Freudnak hozzá intézett leveleit. Leánya ezt írta nekem: „Apám akkoriban nem akarta, hogy Moszkvában 'nyoma' maradjon külföldiekkel fenntartott kapcsolatainak. Akkoriban féltünk...”; Maria Varga–Christfried Tögel, 1999. január 18.

¹⁴ Vö. Maria Varga–Christfried Tögel, 1999. január 18., Sigmund Freud–Sándor Ferenczi, 1920. február 4.: „Pénteken találkozom Vargával.”

¹⁵ Fallend, 1995, 348.

¹⁶ Fallend, 1995, 191–192.

¹⁷ Vö. Reich, 1969, 43.

¹⁸ Fallend, 1995, 195.

¹⁹ 1920. május 21-én, vö. Fallend, 1995, 199–200.

1920. június 16-án Varga utoljára vett részt a Bécsi Pszichoanalitikai Egyesület ülésén. Paul Schilder tartott előadást „A pszichoanalitikus eredmények kauzális jelentőségéről” címmel. Varga többször is beavatkozott a vitába, és hozzászólásai azt mutatják, hogy az összes résztvevő közül ő rendelkezett a legalaposabb filozófiai képzettséggel.²⁰

1920. júniusában Varga elhagyta Bécset, és több állomáson át Moszkvába utazott, hogy részt vegyen a Kommunista Internacionálé II. kongresszusán. Augusztus 20-án érkezett Moszkvába. A kommunista világmozgalom vezető elvtársaira tett hatása oda vezetett, hogy letelepedett Szovjet-Oroszországban, és még ebben az évben tagja lett a szovjet kommunista pártnak. Keresztnevét oroszos formára változtatta, így lett Varga Jenőből Jevgenyij Varga.

Lenin hamar fölismerte Varga tehetségét, és megtanulta becsülni átfogó képzettségét. 1921 nyarán megkérte, hogy készítse elő egy külföldi információs intézet megalapítását, amelynek az lett volna a rendeltetése, hogy anyagokat gyűjtsön orosz újságok számára.²¹ Ezt a tervet Lenin ama meggyőződése alapján kell szemlélni, hogy a kulturális szint drasztikus megemlése és a tudomány gyorsított fejlesztése nélkül Szovjet-Oroszországban kudarcra van ítélve kommunista eszményeinek megvalósulása. Ezért élesen föllépett minden olyan kísérlet ellen, amely a kapitalista társadalom kiküszöbölésével együtt annak kulturális és tudományos vívmányait is ki akarta hajítani. Szovjet-Oroszország ifjúságához fordulva ezt mondta 1920-ban:

„Óriási hibát követne el az, aki [...] azt a következtetést próbálná levonni, hogy lehet valakiből kommunista anélkül, hogy elsajátítaná azt, amit az emberi tudás felhalmozott. [...] Kommunisták csak úgy lehetünk, hogy elménket mindazoknak a kinceseknek ismeretével gazdagítjuk, amelyeket az emberiség létrehozott.”²²

A proletkult kinövései ellen fordulva pedig azt mondta, hogy

„Proletárkultúrát csak akkor lehet építeni, ha pontosan ismerjük az emberiség egész fejlődése által létrehozott kultúrát [...]. A proletárkultúra nem készen pottyann le valahonnan, ismeretlen helyről, nem azoknak az embereknek a kitalálása, akik a proletárkultúra terén szakembereknek nevezik magukat. Ez merő sületlenség.”²³

²⁰ Fallend, 1995, 202–203.

²¹ Lenin–Varga, 1921. augusztus 31.: „Kedves Varga elvtárs! Itt küldöm Önnek a megjegyzéseimet. Ha szükségesnek tartja, telefonon beszélhetünk róluk. Üdvözlettel, Lenin.” Az intézet megalapítását egy augusztus 13-án Zinovjevhez írt levelében javasolta Lenin, vö. Duda, 1994, 35.

²² Lenin, 1974a, 289–291.

²³ Lenin, 1974a, 290. Másutt Lenin rámutatott arra, hogy a marxizmus „korántsem vetette el a polgári korszak igen becses vívmányait, hanem ellenkezőleg, magáévá tette és feldolgozta mindazt, ami az emberi gondolkodás és kultúra több mint kétezer éves fejlődésében érték volt”. (Lenin 1974, 320.).

Ilyen megfontolások vezették Lenint a tudomány- és oktatáspolitikai minden gyakorlati döntésében. Ezért Vargát is azzal bízta meg, hogy ebben a szelvényben tevékenykedjék Nyugat-Európában.

Vargát még ugyanebben az évben Berlinbe küldték, és csaknem hét évet dolgozott itt a szovjet képviselő kereskedelmi tanácsosaként. Érdekes, hogy Viktor Kopp, Szovjet-Oroszország első hivatalos képviselője Berlinben, szintén szoros kapcsolatban állt a pszichoanalízissel. 1909-ben Jofféval együtt Bécsben dolgozott a Pravdánál Trockij irányításával, és szoros kapcsolatban állt Alfred Adlerrel. Később az Oroszországi Pszichoanalitikus Egyesület alelnöke volt.²⁴

Varga igyekezett lelkiismeretesen előkészíteni az intézet megalapítását, de hamar észrevette, hogy „áthidalhatatlan szakadék” tátong egyfelől Lenin, másfelől Trockij, Zinovjev és Radek elképzelései között.²⁵ Úgy tűnik, a terv aztán nem valósult meg, hanem a neki szánt feladatot a már létező Külföldi Tudományok és Technika Irodája vette át.²⁶ Ezt az irodát az OSZSZK legfelső népgazdasági tanácsának határozatával 1921 márciusában hozták létre Berlinben, és az volt a feladata, hogy kapcsolatot teremtsen a német és nyugat-európai tudósokkal annak érdekében, hogy biztosítsák az új tudományos felismerések folyamatos és hosszú távú cseréjét Oroszország és a Nyugat között.

1923 januárjában Varga ismét fölveszi a kapcsolatot Freuddal,²⁷ és felajánlja neki, hogy segítségére lesz a német nyelvű és az orosz pszichoanalitikusok közötti kommunikációban. Ebben a kapcsolatban a berlini csoport volt a legfontosabb partner. 1923. április 1-jén Abraham, Eitingon és Sachs a „Titkos Bizottság” egyik mindeddig publikálatlan körlevelében ezt jelenti:

„Varga professzor közvetítésével még egyszer megpróbáltunk kapcsolatot teremteni a moszkvai pszichoanalitikus egyesülettel. V., akik korábban Budapesten volt tagja [a pszichoanalitikai egyesületnek], tagja az orosz követségnek, és futár révén fogja lehetővé tenni a levelezést.”

Maga Varga Magyarországról Szovjet-Oroszországba történt áttelepülése óta nem foglalkozott aktívan a pszichoanalízissel. Miután visszatért Berlinből Moszkvába, 1927-ben a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Világgazdasági és Világpolitikai Intézet igazgatója lett. Ezt a tisztséget 1947-ig töltötte be.

²⁴ Ebben az időszakban Kopp a külügyi Népbizottság Kollégiumának tagja volt, és a külkereskedelmek koordinálásáért, a diplomáciáért és a valutapolitikáért tartozott felelősséggel; vö. Etkind, 1999, 453–457.

²⁵ Jevgenyij Varga–Vlagyimir Iljics Lenin, 1921. augusztus 31.

²⁶ A Komintern Statisztikai Információs Irodája néven is ismert.

²⁷ Sigmund Freud–Sándor Ferenczi, 1923. január 25.: „Varga a berlini orosz követségen van; néhány nappal ezelőtt írt nekem.”

A II. világháború után Varga lényegileg a tudományos tevékenységre szorított, és visszavonult a politikától.

Lenin halálától a sajátjáig állandó konfliktusban állt marxista alapmeggyőződése és a Szovjetunió sztálinizmusának valósága között. Már 1925-ben ezt írta:

„A tudós marxista feladatát nem abban látom, hogy újból és újból hibátlanul felmondja a marxi alaptanokat, hanem hogy ezeket a tanokat önállóan és értelemszerűen alkalmazza a – leírásuk óta erősen módosult – jelenlegi valóságra.”²⁸

Ezt egyre inkább megnehezítették számára. A II. világháború idején például megpróbálta meggyőzni Sztálint arról, hogy a Szovjetunió csak profitálhat a kelet–nyugati kereskedelemből, és a világ két gazdasági blokkra osztása pusztító lenne. De az, hogy Sztálin elvetette a fogyasztói társadalmat, illetve a Nyugat ellenezte, hogy a Világbank újabb hiteleket adjon a Szovjetunióknak, megbuktatta ezt a politikát.²⁹

1947-ben Varga kegyvesztett lett, de 1949-ben rehabilitálták. 1959-ben Lenin-rendet, 1963-ban Lenin-díjat kapott. Röviddel halála előtt elhatárolódott a sztálinizmustól, de a Szovjetunióval szembeni kritikáját csak halála után hozták nyilvánosságra. Varga Jenő 1964. október 7-én halt meg Moszkvában.

Engedjenek meg nekem még néhány megjegyzést a pszichoanalízis szovjet-oroszországbeli, ill. szovjetunióbeli korai történetével kapcsolatosan. Lenin tudomány- és oktatáspolitikájából a pszichoanalízis is hasznot húzott. Itt elsősorban az Állami Kiadó programját kell megemlíteni, amellyel elindította Freud műveinek oroszra fordítását. Az Állami Kiadó a közoktatási népbiztossághoz tartozott, s ennél fogva állami intézmény volt. Igazgatója 1921-től 1924-ig Otto Juljevics Smidt volt (1891–1956). Otto Smidt központi figurája volt a szovjet tudománytörténetnek, különösen a pszichoanalízis történetének a húszas évek Szovjetuniójában. 1924 és 1941 között a híres *Nagy Szovjet Enciklopédia* főszerkesztője volt, de ismertté különösen sarkkutatói és sarki expedíciói révén vált. Ezenkívül nagy teljesítményt nyújtott a matematika, az asztronómia és a

²⁸ Internationale Presse-Korrespondenz, 5 (1925), Nr. 21, 278.

²⁹ „A háború idején a Szovjetunió vezető közgazdásza, Jevgenyij Varga, a Világgazdasági és Világpolitikai Intézet igazgatója azzal érvelt, hogy az Egyesült Államok kormányzati ellenőrzése mérsékelte a monopóliumok befolyását, engedélyezve mind a dinamikus növekedést, mind az érettebb külpolitikát, s a Szovjetunió ennél fogva hasznot húzhatna a kelet–nyugati együttműködésből, és megakadályozhatná, hogy a világ gazdasági blokkokra osztódjék. Úgy látszott, Sztálin eltűri ezt a nem hagyományos látásmódot, feltéve, hogy lehetőség van nagyméretű kölcsönökre az Egyesült Államoktól és a Világbanktól. De a kölcsönös segítségnyújtás felfüggesztése, az amerikai külügyminisztérium ellenállása a további szovjet kölcsönökkel szemben, valamint az, hogy Sztálin ismét elvetette a fogyasztói szemléletet, pusztulásra ítélte ezeket e mérsékelt világgazdasági elképzeléseket.” 20-Century International Relations: The End of East-West Cooperation, Britannica CD, Version 98© 1994–1997, Encyclopaedia Britannica, Inc.

geofizika területén. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája tagjává választották, háromszor tüntették ki Lenin-renddel, végül pedig megkapta a Szovjetunió Hőse érmet. Számunkra azonban az a tény érdekes, hogy Smidt az 1921-ben alapított Oroszországi Pszichoanalitikus Egyesület alelnöke is volt. Feleségét, Vera Smidtet mégis jobban ismerik pszichoanalitikus körökben *Pszichoanalitikus nevelés a Szovjetunióban* című könyve³⁰ révén. Ebben a könyvében, amely 1924-ben a Internationaler Psychoanalytischer Verlag gondozásában jelent meg, Smidt asszony a Jermakov professzor és általa vezetett moszkvai pszichoanalitikai gyermekotthon-laboratórium munkájáról számol be. Ezt a gyermekotthont 1923 őszén ambuláns részleggel ellátva és pszichoanalitikai kurzusok és szemináriumok bevezetésével Állami Pszichoanalitikai Intézetté bővítették.

Otto Juljevics Smidt tehát elkezdte kiadójával orosz nyelven megjelentetni Freud munkáit. Részben az októberi forradalom előtti időszakból származó fordításokra támaszkodhatott, a munka nagyobb része azonban új kiadás volt. Freud összesen ötven oroszra fordított munkájából harmincnégy 1917 után jelent meg, és ezek közül huszonnyolc az Otto Smidt vezette Állami Kiadónál. Freud szinte minden ott lefordított munkája a Pszichológiai és Pszichoanalitikai Könyvtár sorozatában látott napvilágot. E sorozat első két kötete Freud *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* című művét foglalta magában (Freud 1922, 1923a), a harmadik pedig Freud kilenc írásának gyűjteményét tartalmazta *Alapvető pszichológiai elméletek a pszichoanalízisről* címmel (Freud 1923b). Ez a három kötet Lenin személyes tulajdonában is megvolt. A negyedik kötet szintén Freud műveinek antológiája volt *A pszichoanalízis metodikája és technikája*³¹ címmel, és a következő írásokat tartalmazta: *Zur Dynamik der Übertragung*, *Über fausse reconnaissance während der psychoanalytischen Arbeit*, *Die Freudsche psychoanalytische Methode*, *Über Psychotherapie*, *Zur Vorgeschichte der psychoanalytischen Technik*, *Wege der psychoanalytischen Therapie*, *Weitere Ratschläge zur Technik der Psychoanalyse* (mindhárom rész), *Über 'wilde' Psychoanalyse* és *Die zukünftigen Chancen der psychoanalytischen Therapie*. Az ötödik kötet *Pszichoanalízis és karaktertan* címmel jelent meg; Freud két munkája mellett (*Charakter und Analerotik* és *Einige Charaktertypen aus der psychoanalytischen Arbeit*) Ernest Jones, Isidor Sadger és Hans von Hattingberg tollából közölt tanulmányokat. Hatodik kötetként Freud *Totem und Tabuja*³² jelent meg, hetediként Jung *A lélektani típusok*³³ című műve, a nyolcadik pedig ismét Freud-antológia volt, ezúttal

³⁰ Schmidt, 1924.

³¹ Freud, 1923c.

³² Freud, 1923d.

³³ Jung, 1923.

*Tanulmányok a szexualitás pszichológiájához*³⁴ címmel. Ez a kötet a következő munkákkal ismerteti meg az orosz olvasót: Zur Einführung des Nazismus, Die infantile Genitalorganisation, Beiträge zur Psychologie des Liebeslebens és Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. A kilencedik és tudomásom szerint utolsó kötet Carl Gustav Jung, Ferenczi Sándor és Melanie Klein munkáit tartalmazta A gyermek pszichoanalíziséhez címmel. E sorozaton kívül az Állami Kiadó kiadta még Freud *Die Zukunft einer Illusion*³⁵ és *Der Moses des Michelangelo*³⁶ című munkáit.

A Közoktatásügyi Népbiztosságban, amelyhez az Állami Kiadó is tartozott, fontos szerepet játszott Lenin felesége, Nagyezsda Krupszkaja. 1921-ben Sztaniszlav Sackijjal (1878–1934) és Pavel Blonszkijjal (1884–1941) együtt megalapította a Közoktatásügyi Népbiztosság pedagógiai szekcióját, amely biztosította a pénzügyi eszközöket Vera Smidt ugyanezen évben alapított pszichoanalitikus gyermekotthona számára. Blonszkij alapító tagja volt a szintén 1921-ben létrehozott Oroszországi Pszichoanalitikus Egyesületnek, Sackij pedig a pedagógiai szekciót vezette. Mindketten vezető orosz pedagógusoknak, illetve pszichológusoknak számítottak. Sackij fölkereste Svájcot, Franciaországot, Belgiumot és Németországot, és kapcsolatot tartott fenn többek között Georg Kerschensteinerrel és Jonh Dewey-vel. A *Pravda* 1934. október 30-i számában megjelent nekrológiát részben Nagyezsda Krupszkaja írta. Blonszkij alapította a később Nagyezsda Krupszkajáról elnevezett Kommunista Nevelés Akadémiáját, és valószínűleg maga Lenin ajánlotta őt munkatársul feleségének. Ebben az összefüggésben fontos, hogy Szovjet-Oroszország ekkor bizonyára két legbefolyásosabb pedagógusa és Lenin feleségének legszorosabb munkatársai a közoktatási népbiztosságban, egyidejűleg kulcspozíciót töltöttek be az Oroszországi Pszichoanalitikus Egyesületben is. Azt is meg kell itt említeni, hogy Varga felesége és Nagyezsda Krupszkaja szoros barátságban állt. Később megpróbálták kölcsönösen átsegíteni egymást a sztálinista diktatúra csalódásain és keserűségein.³⁷

Amikor betegsége miatt Lenin már nincs abban a helyzetben, hogy megvédje a maga vonalát a politikában, a kultúrában és a tudomány területén, Sztálin megkezdi harcát a személyes hatalomért. Orvosi tilalmak segítségével elszigeteli Lenint, eltávolítja Lenin kézírataiból azokat a passzusokat, amelyek ellene irányulnak, és megakadályozza a „Levél a pártkongresszushoz” nyilvánosságra hozatalát, abban ugyanis Lenin azt javasolja, hogy váltsák le Sztálint főtítkári

³⁴ Freud, 1924.

³⁵ Freud, 1930.

³⁶ Freud, é. n.

³⁷ Jürgen Kuczinski személyes közlése, 1986. szeptember 3.

tisztségéből. Sztálin mindezeket a lépéseket a párt állítólagos érdekével indokolja. Ily módon a forradalom óta először azonosítja magát egy egyén a köz céljaival. Ez az eljárás hatékony eszköz ahhoz, hogy megvédje magát mindenki szemben, aki megkérdőjelezi hatalmát; ilyen feltételek mellett ugyanis minden Sztálinnal szembeni kritika automatikusan a párt alapjai elleni harcot jelenti. A *glasznosztj* politikájának köszönhetően ma már tudjuk, milyen hamisításokhoz, és sokkal, de sokkal súlyosabb bűncselekményekhez vezetett Sztálin e politikája.

A politikai és személyes ellenfelei elleni harcban alkalmazott sztálini módszerek modellé váltak a tudományos ellenfelekkel folyó vitákban. Magától értetődően mindig csak tudományos érvelésre képtelen, középszerű és áltudósok nyúltak a besúgás eszközéhez, hogy kikapcsolják tudományos opponenseiket. Ennek az „áltudományos” érvelésnek az algoritmusát a következőképpen lehet leírni:³⁸

1. Egy-egy szaktudományos elméletről készített *torzkép-elméletnek* és az *empirikus területnek*, illetve a filozófiai, szociológiai, ideológiai stb. interpretációjával kevert, sőt gyakran helyettesített [eredeti] *elméletnek* az összetákolása;
2. annak sugallása, hogy a torzkép-elmélet azonos a kritizált elmélettel;
3. annak bizonyítása, hogy az elmélet ellentmond a képviselt természetfilozófiai sémának;
4. a következtetés levonása: ti. hogy az elmélet, és esetleg az empirikus terület is tudománytalan, metafizikus, idealista vagy reakciós.

Ami a pszichoanalízist illeti, Jurinyec³⁹ először e szerint a módszer szerint járt el. *Torzkép-elméletül Aurel Kolnai*⁴⁰ (Kolnai Aurél) *Pszichoanalízis és szociológia*⁴¹ című műve szolgált számára. Mivel Jurinyec „Freud egyik legbuzgóbb tanítványának” nevezi Kolnait, így módon azt sugallja az orosz olvasónak, hogy Freud hasonlóan primitív kommunizmus- és szovjetellenességet képviselt. Továbbá Jurinyec Freud szaktudományos pszichoanalitikai elméletét a pszichoanalízis általa megfogalmazott filozófiai interpretációjával cseréli föl.

³⁸ Vö. Danajlov, 1985.

³⁹ Jurinyec, 1925.

⁴⁰ Kolnai Aurél (1900–1973) Budapesten született, már tizenéves korában a Galilei Kör egyik vezéregyénisége volt, a Tanácsköztársaság bukása után Freiburgba emigrált, ahol filozófiát, történelmet és közgazdaságot tanult. (1926-ban, Bécsben bölcsészdoktorrá avatták. 1939-ben (részint zsidó származása miatt) Párizsba menekült, majd az Egyesült Államokba, kisebb-nagyobb megszakításokkal élete végéig Kanadában élt. Termékeny szerző volt, életműve főleg szociálpszichológiai, politikai és etikai érdeklődést tükröz. Vö.: Harmat Pál: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Gábor, 1994., 146–148. (A szerk.)

⁴¹ Kolnai, 1920.

Ezzel megtakarítja magának a pszichoanalitikai hipotézisek empirikus felülvizsgálatát, és ideológiai síkon számol le Freuddal.

Ez az eljárás a legtöbb kelet-európai országban sajnos évtizedeken át paradigmának számított a pszichoanalízis kritikáját illetően.⁴² A legtöbb ún. marxista tudós hosszú évekre elfelejtette, amit a francia marxista filozófus, Lucien Sève így fogalmazott meg:

„A tudományos ismeretanyag sem nem polgári, sem nem proletár, hanem igaz..., és igazságának kritériuma az, hogy tárgyával cseng egybe, nem pedig ezzel vagy azzal a filozófiai felfogással, illetve ennek vagy annak a társadalmi osztálynak az érdekeivel.”⁴³

Egyébként ez volt Lenin álláspontja is, amelyet – jellemzően egyik Vargának írott levelében – ezekkel a szavakkal foglalt össze: „Az igazság nem függhet attól, kit kell szolgálnia.”⁴⁴

Ez az alapmeggyőződés élete végén arra ösztönözte Varga Jenőt, hogy emlékirataiban – amelyeket csak 30 évvel halála után publikáltak Németországban – leszámoljon a sztálinizmussal.

Arról a korról, amikor még hitte, hogy a negatív fejlemények csupán egy önmagában véve támogatásra méltó rendszer torzulásai, például ezt írja:

„A párt színe-virágát, a gondolkodó forradalmi elvtársakat szisztematikusan letartóztatták és megsemmisítették. A Vörös Professzúra Intézetének igazgatójaként szomorú szívvel, anélkül, hogy valamit is értettem volna, azt láttam, hogy legjobb tanítványaimat egymás után letartóztatják. Másfél évtizedig nem hallottam róluk. Olykor csak a halálukról értesültem...”⁴⁵

Emlékirataiban, amelyeket Varga azzal a meghagyással adott át lányának, hogy legalább húsz évig ne olvassa el és senkinek se mutassa meg, többek között ezt írja Sztálinról:

„Végezetül szeretném megjegyezni, hogy noha Sztálin a legeslegjobb orosz és külföldi kommunista tízezreit szolgáltatta ki a halálnak, engem kétszer megmentett: 1938-ban, amikor a GPU számtalan hamis feljelentés alapján le akart tartóztatni, és 1943-ban, amikor az alávaló Visinszkij a hitleri imperializmus védelmezésével vádolt meg. Miért tette ezt Sztálin, nem tudom! Talán azt gondolta, hogy még hasznomat veheti...”⁴⁶

⁴² Lásd erről részletesen: Erős Ferenc: *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus*. Gondolat, Bp., 1986. (A szerk.)

⁴³ Sève, 1973, 46–47.

⁴⁴ Vlagyimir Iljics Lenin–Jevgenyij Varga, 1921. szeptember 1.

⁴⁵ Duda, 1994, 381.

⁴⁶ Duda, 1994, 408.

Vargának a rendszerrel szembeni ambivalenciája abban is kifejeződött, hogy bár egy időben hatalmas befolyással bírt, amennyire csak lehetséges volt, mindig megpróbált háttérben maradni. A következő anekdota számomra tipikusnak tűnik:

Amikor 1949-ben a potsdami értekezlet idején Varga Sztálin tudományos tanácsadójaként a szétrombolt berlini birodalmi kancelláriát is felkereste, minden elképzelhető kitüntetéset megtalált ott, és magával vitt egy lovagkeresztet. Amikor később, miután már háromszor is kitüntették a Lenin-renddel, felesége jelenlétében – aki mindig a vezetéknevén szólította – elmesélte ezt a történetet, az megkérdezte tőle: „De, Varga, hisz a lovagkeresztet sosem láttam! Hol a csudában van?” Ő pedig így felelt: „Na, hát ott, ahol minden kitüntetésem.”⁴⁷

Gromon András fordítása

IRODALOM

- ALEXANDER, BERNHARD (1928): Spinoza und die Psychoanalyse. *Almanach*, S. 94–103.
- Das große Personenlexikon zur Weltgeschichte in Farbe (1988): Dortmund: Chronik Verlag Bd. 2, S. 1379
- DANAÏLOW, A. (1985): Die Rezeption der Weismannschen Theorien in Rußland und Bulgarien (1900–1940). *Freiburger Universitätsblätter*, 87/88:125–130.
- DEUTSCHER, ISAAC (1962): *Der unbewaffnete Prophet 1921–1927*. Bd. 2, Stuttgart.
- DUDA, GERHARD (1994): *Jenő Varga und die Geschichte des Instituts für Weltwirtschaft und Weltpolitik in Moskau 1921–1970: zu den Möglichkeiten und Grenzen wissenschaftlicher Auslandsanalyse in der Sowjetunion*. Berlin: Akademie Verlag,
- ETKIND, ALEXANDER (1997): *A lehetetlen Erősz. A pszichoanalízis története Oroszországban*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1999.
- FALLEND, KARL (1995): *Sonderlinge, Träumer, Sensitive. Psychoanalyse auf dem Weg zur Institution und Profession. Protokolle der Wiener Psychoanalytischen Vereinigung und biographische Studien*. Wien: Verlag Jugend & Volk.
- FREUD, SIGMUND (1923a): *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*. Moszkva: Goszizdat (oroszul).
- FREUD, SIGMUND (1923b): *Grundlegende psychologische Theorien der Psychoanalyse*. Moszkva: Goszizdat (oroszul).
- FREUD, SIGMUND (1930): *Die Zukunft einer Illusion*. Moszkva: Goszizdat (oroszul).
- FREUD, SIGMUND (1974): *Der Moses des Michelangelo*. Moszkva: Goszizdat (oroszul).
- Great Soviet Encyclopaedia. New York/London: MacMillan, 509.
- KUCZYNSKI, JÜRGEN (1977): Die Schule Eugen Vargas. In: *Studien zu einer Geschichte der Gesellschaftswissenschaften*, Bd. 7, Berlin: Akademie-Verlag.

⁴⁷ Jürgen Kuczynski személyes közlése, 1986. szeptember 3.

- KUCZYNSKI, JÜRGEN** (1983): *Dialog mit meinem Urenkel. Neunzehn Briefe und ein Tagebuch*. Berlin: Aufbau-Verlag.
- LENIN, V. I.** (1965): Levél Varga Jenőhöz. In: *Lenin összes művei*, 54. köt. Moszkva (oroszul).
- LENIN, V. I.** (1974a): Az ifjúsági szövetségek feladatai. In: *Lenin összes művei*, 41. köt. Budapest: Kossuth. 284–303.
- LENIN, V. I.** (1974b): A proletárkultúráról. In: *Lenin összes művei*, 41. köt. Budapest: Kossuth. 319–320.
- REICH, WILHELM** (1981) *Die Funktion des Orgasmus. Die Entdeckung des Orgons*. Frankfurt am Main
- SANDKÜHLER, HANS JÜRGEN** (1970) *Psychoanalyse und Marxismus. Dokumentation einer Kontroverse*. Frankfurt/M.: Suhrkamp
- SCHMIDT, VERA** (1924) *Psychoanalytische Erziehung in Sowjetrußland. Bericht über das Kinderheim-Laboratorium in Moskau*. Leipzig/Wien/Zürich: Internationaler Psychoanalytischer Verlag
- SÈVE, LUCIEN** (1973) *Marxismus und Theorie der Persönlichkeit*. Berlin: Dietz. (Magyarul: *Marxizmus és személyiségelmélet*. Budapest, Kossuth, 1971.)
- WIECZYNSKI, JOSEPH** (Ed.) (1990) *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History*. Gulf Breez, FL: Academic International Press, vol. 54, pp. 153–155.
- Большая Советская Энциклопедия*. гл. ред. О. Ю. Шмидт. Москва: Советская Энциклопедия 1927, т. 8, ст. 792, 793
- Большая Советская Энциклопедия*. Москва: Советская Энциклопедия 1971, т. 4, ст. 298
- Проблемы современного капитализма. К 80-летию акад. Е. С. Варга*. Москва: 1959, стр. 369–399 (список печатных трудов В.)

2. NAP – PLENÁRIS ELŐADÁSOK

Roberta J. APPEL, MD, & Bennett SIMON, MD: Childhood amidst ethnic conflict
Tamara STEINER POPOVICS: Childhood in the time tunnel

Rachel ROSENBLUM, MD: Childhood, lost and found (Naked children and the words of Others)
And till the ghastly tale is told – Sara Kofman, Primo Levi – Survivors of the Shoah and the dangers of testimony
György GERGELY, Dr. & Peter FONAGY & Mary TARGET: Attachment and Borderline Personality

WORKSHOPOK

Linda MORISSAU, Dr Development of creativity by war traumatised children	Carlo BONDI: Psychic trauma beyond ideogenesis	Kathleen KELLEY-LAINE: The metaphor of "lost Childhood" in working with Traumatised Patients	Olga MARLIN, PhD Migration as Trauma
György HIDAS Castles burning: in memory of Magda Dénes	Tom ORWAY Childhood and biology	Jancis LONG Lost children, lost adults	Vesna BEZEY–CURIĆ Adolescence in prolonged traumatic social environment
Sabine OLEWIKOWICZ-CANNI, S.P.P. Traumatic morning as a screen for a traumatic history in the past generation	Péter MOLNÁR Az eltűnt (?) idő nyomában: etológiai indítatású programok hordaléka	Ágnes RISKÓ, Dr. Testközelben	Laura KLEINERMAN No title
Gordana VULEVIC Transmission of the trauma through educational system	Orsolya KOÓS A diszorganizált kötődés kialakulása a kontingencia-dekociós elmélet szempontjából	Zoltán KERESZTES, dr. Elveszett felnőttek	Judit SZÉKÁCS Soknyelvű pszichoterápiás műhely
Júlia VALDA Search for identity, search for roots – different forms of the revival of Jewish identity in HUN	Zsuzsa ALPÁR, Dr. & Anna HALÁSZ & Katalin JAKAB Az inceszt-folyamatok kapcsolata az apai jelenlet fokozódó súlytalanodásával	Térfé VIRÁG A traumák hatása a tünetképződésre – Testi tünetek lelki háttere	Ellen A. SPAFFER Life and Death, Day and Night, A life in two temporalities
Nóra BEDE A zsidó identitás változása	Ernese MOLNÁR, Dr. Gyermekkorfelfogás és gyermekbántalmazás a szülő-gyermek kapcsolat evolúciójában	Katalin MUSZEBEK, dr. Amikor a halálos betegség élette két (A rak hátratelé meg)	Christine VOYENNE Travail dans l'après-coup, travail dans l'avant-coup (Working in a different action and in prevention of trauma)
Ferenc EFSÓs Trauma, identitás, elbeszélés (Trauma, identity, narration)	Andrea RITTER Az internet használatának hatása a serdülőkre	Eszter HÁMVORAI A halott anyja élete kéltése" – korai kapcsolati traumák hatása az énszerveződésre	Elaine BRIDGE, L.C.S.W., Psy.D. Living on Borrowed Time
			Doris GOEDL: Trauma and Incest - The Aftermath of domestic childhood violence

3. NAP – PLENÁRIS ELŐADÁSOK

Bennett SIMON: (provisional title) The development of the trauma theories
Judith E. VIDA & Gershon J. MCLAD: The Ferenczian Dialogue: Psychoanalysis as a Way of Life
Kerekasztal-beszélgetés